

Az (ön)megértés zarándokútjai

SZÉNÁSI ZOLTÁN

*Egy irodalomértői attitűd vázlata:
Beney Zsuzsa irodalmi esszéiről*

1975-ben született. Irodalomtörténész, kritikus, az Új Forrás szerkesztője, az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa. Legutóbbi írását 2011. 5. számunkban közzöltük.

¹Lengyel Péter:
Beszélgetés fiatal írókkal.
Beney Zsuzsa. Élet és
Irodalom, 1972/13.
(március 25.), 7.

„Az irodalom szférája a szabadság, mert az irodalom nem létfontosságú. Egy diagnózist kimondani, terápiát előírni életfontosságú lehet — verset, vagy kritikát írni sohasem.”¹ Az utóbbi hónapokban sokszor eszembe jutottak Beney Zsuzsának ezek az 1972-es interjúban elhangzott mondatai. Ugyanazt a zavart éreztem újra és újra, mint amit érezhetett majd’ negyven évvel ezelőtt Beney beszélgetőtársa, Lengyel Péter a költőné szavait hallva. Újra és újra feltettem magamnak is a kérdést, hogy mi van, ha az irodalom tényleg nem létfontosságú? S mi van, ha azoknak van igaza, akik... Ezt a gondolatsort persze felesleges is folytatni, hisz egyrészt nem az irodalom mai társadalmi presztízsének mérlegelése a feladatomban, hanem egy öt évvel ezelőtt végleg lezárult életmű újabb nagy fejezetének az értékelése. Másrészt pedig Beney Zsuzsa sem 1972-ben, sem később nem tartozott azok közé. Világos ugyanis, hogy amikor Beney az irodalmat leválasztotta a többi életszféráról, nem abban az értelemben tette, ahogy ma a művészetek társadalmi, gazdasági hasznosságát néhányan firtatni szokták. A nyilvánvaló és — a költőné esetében mindenképpen — érthető motivációk hatására végrehajtott elvi szétválasztás mellett fontosabb az irodalomhoz rendelt szabadság kiemelése. Ez az interjúrészlet azonban más szempontból is fontos. Megvilágítja azt a kezdő pozíciót, ahonnan Beney Zsuzsa költői, irodalomértelmezői pályája indult. Beney foglalkozása szerint tudógyógyász volt, nyugdíjazásáig orvosként is praktizált, irodalmi életműve azonban — s ezt talán ehelyütt nem is kell részletesebben bizonygatni — mégsem egyszerűen melléktermék, súlya, jelentősége a költőné halála után csaknem azonnal meginduló, a Gondolat Kiadó gondozásában megjelenő életműkiadásnak köszönhetően is számvetésre készlet.

*

²Beney Zsuzsa:
Az elérhetetlen jelentés.
Irodalmi esszék I–II.
(Szerk. Daróczi Anikó és
Ambrus Judit.) Gondolat,
Budapest, 2010.

(*Koncentrált figyelem*) Beney Zsuzsa irodalmi esszéit² olvasva az első tapasztalat az irodalomértői életmű rendkívüli koncentráltasága. Mindössze négy költői életmű (Weöres Sándoré, Radnótié, Pilinszkyé és József Attiláé) kerül be Beney értelmezői fókuszába. Az elemzésekből azonban világossá válik, hogy az a magyar és világirodalmi horizont, amely az életművek befogadásának értelmezői háttérét adja, ennél jóval szélesebb, sőt teljes rálátást ad az európai irodalom és gondolkodás történetére az antik mitológiai hagyománytól és

Platóntól kezdve a 20. századi irodalmi és filozófiai modernségig. Az egyes költőkkel való foglalkozásnak megvan az értelmezői korszakokénti megoszlása is. Weöres Sándor költészetének recepciója az első évtizedekben és a 2000-es év után volt különösen intenzív, a 90-es években leggyakrabban Radnóti pályájának megértéséhez tért vissza Beney Zsuzsa. Az egész életen át tartó József Attila-olvasás — miként erről maga Beney vall a *Gondolat metaforái* című kötetének előszavában — a 70-es évektől realizálódott újabb és újabb esszékben, s vált ezáltal gondolati mélységében, sokrétűségében és terjedelmében is egyre inkább meghatározóvá az életművön belül. Végezetül említtem Pilinszkyt, aki a kortársi kritikai recepció első lépéseitől kezdve gyakorlatilag halálig elkísérte Beneyt. Daróczi Anikó szerkesztői utószavából is tudható: „Életének utolsó heteiben Pilinszkyvel foglalkozott, s halála napjának reggelén küldte el a Vigiliának utolsó írását Pilinszky kései költészetéről.”

Más értelemben is koncentrált értelmezői figyelemre alapozott életműről beszélhetünk Beney Zsuzsa irodalmi esszéi kapcsán. A vizsgált pályáiv legteljesebben talán csak a József Attila-esszékben bomlik ki, bár az elemzések ebben az esetben is egyre inkább az *Eszmélet* köré szerveződnek, a másik három költő esetében viszont a versértelmezések jellemzően egy-két kiemelt elemzői szempont szerint kerülnek kiválogatásra. Weöres Sándor költészetéből Beneyt mindenekelőtt a nagy mítosz-versek, különösen a *Medeia* foglalkoztatja. Radnóti lírájából (az egész költői életművet áttekintő 1960-es esszé után) a kései korszak versei kerülnek a középpontba, esetenként nem is a mára klasszikussá vált darabok, hanem azok (mint például a *Ha rém figyelsz...* kezdetű), amelyek poétikai szempontból esetleg kevésbé tekinthetők sikerültnek, de éppen ezért sok mindent elárulnak a költő világlátásából, saját sorsához és a halálhoz való viszonyából. Beney Zsuzsa Pilinszky-esszéiből töredékesen bár, de szintén kirajzolódik egy teljes pályakép. Problémaérzékeny megközelítésmódja azonban egyre inkább a kései verseket, azok nyelvi-költői paradoxonjait helyezi előtérbe, s ad egy olyan viszonyulást az értelmező számára, mely a korai verseket is új megvilágításba helyezi, csakúgy, mint azt a kérdést, hogy mit tud kezdeni Pilinszky költészetének befogadója azzal a formai szempontból mindenképpen nyilvánvaló töréssel, mely a költői pályán a *Harmadnapon* kötet után megfigyelhető. Pilinszky paradoxonjait vizsgálva jut arra a következtetésre, hogy a versformák különbözősége ellenére a fiatalkori versektől kezdve (Beney vissza-visszatérő példája a *Te győzz le* című, 1943-ban publikált vers záró sora: „komor, sötét mennyország”) a kései versekig megfigyelhető egyfajta világlátásbeli folytonosság, mely — tehetjük hozzá — mint költői szemléletmód is elmélyülve éppen az utolsó kötetek rövid, enigmatikus költeményeiben találja meg autentikus kifejezési módját. Ebben a kontextusban kap központi szerepet a *Harmadnapon* kötet, s az egész Pilinszky-életmű kiugró csúcsteljesítménye, az *Apokrif*. „Ez az a kötet — írja Beney —, mely sokunk számára, ha nem is egyedül jelenti az »igazi« Pilinszkyt, mindesetre egy

költői attitűd, s vele egy magatartás költészetének csúcsa, a legmagasabb pont, melyre Pilinszky mint költő (mit »hagyományos« költő) eljuthatott” (*A szenvedés metafizikája: Pilinszky és Simone Weil*).

(*Szuggesztivitás és önreflexió*) Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy miért éppen ezek az életművek kerülnek Beney Zsuzsa irodalomértői és -tudósi vizsgálódásainak középpontjába, összefügg a róluk való beszéd műfajának megválasztásával. Az esszé — szemben a tanulmány személytelenségével — maximálisan megköveteli az író teljes személyes, az elemzések gondolatmenetét megszakító vallomásokban is nyilvánvalóvá tett „jelenlét”-ét a szövegben. Mondanivalójának hitelét mintegy külső, objektív vonatkozási pontként nem az aktuális irodalomtudományi diskurzus adja, hanem az író, elemző személye, aki műveltségével, elemzési készségével, gondolatainak, sejtéseinek szuggesztív kifejezésével maga is része és nem csupán alakítója az esszé szövegvilágának. A négy költő kiválasztása Beney esetében közel sem véletlen, kötődése az adott szerzőkhöz, életművekhez rendkívül szoros és személyes: saját költészetének, világ-szemléletének, életének központi kérdéseire kereste a választ, amikor dialógust kezdett egy-egy költővel. Ahogy saját József Attila-mítoszát elemezve megfogalmazta: „[T]udva-tudatlanul, kimondatlanul is mindig vállaltam, hogy költészete problémáiban a magam kérdései is benne foglaltatnak” (*Szenvedésünk tartományai*). Weöres Sándor esetében akár valóságos párbeszédet is írhatnék, hisz az idősebb pályatársnak meghatározó szerepe volt Beney Zsuzsa költészetének indulásában, ő írta róla azt a rövid, de rendkívül lényeglátó ismertetőt, mely a *Költők egymás közt* (1969) című költészettörténeti szempontból is figyelemre méltó antológiában Beney verseinek válogatását bevezette. A költőnő őszinte csodálattal fordult Weöres költészete felé: „Weöres költészetének gazdagsága lenyűgöz” — olvashatjuk például egy helyen (*A két arc: Ikertanulmányok Weöres Sándorról*). Hasonló személyes motivációt a Pilinszky-lírához való forduláskor is felfedezhetünk: „[S]ohasem felejttem el azt az megrendülést, mellyel a kötet [a *Harmadnapon*] megjelenésekor olvastam ezt a verset [a *Harmadnapon*], azt, ahogy akkori reménytelenségemet átjárta a krisztusi veleszűrés képe — és tudom, hogy ezt feltámadásának víziójával keltette bennem. Talán éppen ez a téves olvasatom vezetett el Pilinszky lírájának megismeréséhez” (*Kudarcaimból*). Pilinszky-elemzéseinek középpontjában is a holokauszt problematikája áll, s a Radnóti költészetével való foglalkozást is jórészt a zsidó-magyar kettős identitás kérdése, az elkerülhetetlen halállal való szembenézés és a történelmi trauma feldolgozhatatlansága motiválta. A *Gondolat metaforái* című, József Attila-esszétet tartalmazó kötetét is vallomással vezeti be: „Bizonyos, hogy József Attila költészete befolyásolta életemet, természetesen főleg szellemi vonatkozásban. Csak mostanában jövök rá, hogy mélyen befolyásolta azt is, amit írtam, nemcsak a verseket, hanem a versekről szóló esszéimet is.” Beney Zsuzsa írásait olvasva

tehát tökéletesen pontosnak érzem Ambrus Juditnak a József Attiláról szóló esszékhez írt szerkesztői utószavában tett megjegyzését, miszerint Beney „minden mondatával az egyéni érzékenység megközelítésének szabadságát hirdette”.

Külön elemzést igényelne annak a hatástörténeti viszonynak bemutatása, ami Beney líráját az elemzett életművekhez kötötte, azonban esszéiből is szépen kirajzolódnak ennek a viszonyrendszernek a sarokpontjai. Minden bizonyos, hogy Beney költészetének megértéséhez is közelebb vihetnek azok a fejtegetések, melyek Weöres lírája kapcsán én és te kettőségéről, férfi és nő kapcsolatának problematikájáról szólnak. S nem csak Weöres versei kapcsán felmerülő részben poétikai, részben a költő egész világszemlélet érintő témák sora említhető itt: lét és nemlét ontológiai ellentétpárjának költői kimondása, illetve kimondhatatlansága; különösen József Attila és Pilinszky kapcsán a költői paradoxonok poétikai szerepe; ezzel összefüggésben: a transzcendencia kérdése, mely élete vége felé a metafora költészettani és részben pszichológiai eredetű fejtegetései révén egy — esszéiben és verseiben egyaránt tetten érhető — sajátos teopoétika kidolgozásának lehetősége, sőt igénye felé vitte el Beney irodalomértelmezői érdeklődését.

„Pilinszky költészetének utolsó fázisát próbálom megérteni — olvashatjuk halála előtt írt *Naplójegyzetében*. — Természetesen nem értelmezni, hanem megtalálni azt a részt, melyen át bepillanthatnék e megközelíthetetlennek tűnő költészet motivációjába. Számtalan helyen megtalálhatnám a »csak nekem készült« kaput, de nyilvánvalóan ott keresem, ahol elsősorban önmagammat is megközelíthetem.” Rendkívül önreflexív és őszinte gondolkodóra vallanak ezek a szavak, csakúgy, mint négy évvel korábban *Elérhetetlen jelentés* címmel tervezett, de életében már meg nem valósult esszékötetének *Előszava*: „Gondoltam-e akkor arra — utal vissza Beney első könyvére —, hogy az, amit esszéista magatartásomnak tartottam, valaha is megváltozik, a szubjektivitás és az objektivitás aránya az utóbbi felé tolódik, és több szerepet kap véleményeimben a mások által elismert felismerések jelenléte? Nyilvánvalóan igen. Úgy éreztem, még sokat tanulhatok és sokat kell tanulnom életemben ahhoz, hogy hitelesen mondhassam el azt, ami foglalkoztat — ugyanakkor azonban azt is megéreztem, hogy az én utam nem a szofisztikált tudás, hanem mindörökre a megérzések, sejtelmek kimondása irányába vezet, s hogy ehhez az úthoz nem feltétlenül szükséges a tudományos műveltség felhasználása.” Annak bemutatására, hogy ezek a megérzések, sejtések esetenként mennyire zseniálisak voltak, most csak egyetlen példát hozok. A *Harmadnapon* kötetről s az azonos című versről szólván Beney a következő konklúzióra jutott: „Pilinszky talán nem bírta saját megrendülésének reménytelenségét. Mint egy monstranciát, fel kellett mutatnia a Megváltó Krisztust — azért, hogy a feltámadás egyetlen csillámát beleszője ebbe a »hamuszín« kötetbe. Ma úgy érzem, költészetén kívüli erőnek engedelmesskedett — a lélek költészet-teremtő feszességéből engedett ezzel a verssel” (*Kudarcaimból*). Beney 1993-ban, ami-

³Domokos Mátyás:
*Leletmentés: Könyvek
sorsa a „nemlétező”
cenzúra korában 1948–
1989.* Osiris, Budapest,
1996, 85–96.

kor ez az írása megjelent, még nyilván nem ismerte azokat a *Har-
madnapon* kötetről szóló lektori jelentéseket, melyeket néhány évvel
később Domokos Mátyás publikált.³ Ezekből tudható ugyanis, hogy
Pilinszky valóban „költészetén kívüli erőnek engedelmességet”,
amikor a politikai hatalom számára túl pesszimistának ható eredeti
kötetvédőt — melyet a cenzúra az uralkodó marxista ideológia által
vezérelt irodalomértésnek megfelelően a fennálló rendszerre, saját
közelmúltjára (a versek megszületésének idejére) és jelenére vo-
natkoztatott — néhány frissen írt verssel (ezek közé tartozott a ké-
sőbbi kötet cím-adó vers is), s néhány költemény, például az *Apokrif*
átdatalásával áthangolta.

(*Transzcendencia és metafora*) Beney Zsuzsa szellemében feltehetjük azt
a kérdést, hogy mi az a „rés”, amelyen keresztül bepillantást nyerhe-
tünk ennek az esszéírói életműnek a mélységeibe, mi az a „kulcs”,
mely felnyitja számunkra ezt — az elemzett költői életművekhez ké-
pest talán kevésbé zárt — esszéista irodalomértelmezői világot? A vá-
laszadással természetesen óvatosságnak kell lenni, hisz látható: a majd'
félévszázados pálya során az esszéik nyelvezete változott, elemzési
módszerei elmélyültek, értelmezői perspektívája finoman eltolódott.
A korai írások — s idevehetjük a Pilinszky-kötetéről készült kritiká-
kat is — a hagyományos esszé szemléletmódját tükrözik, s nyelvét
beszélik. Az egyik változás Beney Zsuzsa esszéírói pályáján, hogy
— mindenkor megtartva a megszólalás személyességét — a kilenc-
venes évektől egyre erősebben érződik a szaktudományos nyelvezet
hatása írásaiban, s ami ezzel együtt jár: az esszéik vizsgálati módszerei is
— szemben a fentebb idézett vallomással — közelítenek az iroda-
lomtudomány elvárásrendszeréhez. Mindez nyilván összefüggésben
van a váltással, ami Beney életében bekövetkezett, azzal, hogy az or-
vosi praxist felváltotta a „főállású” irodalomtudósi gyakorlat.

Van azonban ennek az esszéírói életműnek egy lényegesebb belső
alakulástörténete is, mely az elemzett életművek minél mélyebb
megértésének igényéből indul ki, s végül évtizedek értelmezői mun-
kájának végpontjaként a megértés kudarcát teszi meg alapvető ol-
vasási tapasztalatának. Az első lépést a kudarc hermeneutikájának
a kidolgozása felé József Attila és Pilinszky metaforáinak, költői pa-
radoxonjainak vizsgálata, s mindenekelőtt is az *Eszmélet* és az *Apok-
rif* évtizedeken át tartó folyamatos újraolvasása jelentette: „Minél
mélyebbre hatoltunk (...) a vers mélyvizébe, annál inkább éreztem
a süllyedés veszélyét: azt, hogy ezt a verset nem tudom megérteni,
és ez a nem-értés nem a saját hozzá-nem-értésemnek, hanem magá-
nak a műnek a sajátjaiból fakad” — olvashatjuk például az *Apok-
rif* kapcsán (*Elérhetetlen jelentés: József Attila: Eszmélet — Pilinszky
János: Apokrif (Kéziratok, töredékek)*).

A kiindulópont tehát egy olyan, már eleve csak az irodalomértés in-
tézmenyesült diskuzusrendjének a határvidékén megszólaltatható
értelmezői tapasztalat, mely a tudományosság racionalizmusából kö-

vetkező megértésigénnyel, az olvasási tapasztalat közvetíthetőségével szemben a költői szövegek meg-nem-értésére épít, s ebből kiindulva — de a tudományosság eszközkészletét sem mellőzve — tesz kísérletet a költészet sűrűn szótt szövetének felfejtésére. Idővel ez a „kudarc”, a költészet „rejtélye” válik az állandó újraolvasás motorjává: „Valaha, fiatal koromban Rónay György adta életre szóló jó tanácsul a következő szavakat: ha valamit igazán ért, azt egyszerűen, néhány mondatban is ki tudja fejezni. Évtizedekig próbáltam tanácsának eleget tenni. Ma már tudom, hogy József Attilával kapcsolatban erre a néhány mondatra valóban azért vagyok képtelen, mert nem megfogalmazni — hanem mert megérteni nem tudom költészetének rejtélyét” (*A gondolat metaforái: Bevezetés és vallomás*). Túl azon, hogy a meg-nem-értés nyílt vállalása figyelemre méltó — s megkockáztatom — ritka értelmzői bátorságra és felelősségvállalásra utal, Beney irodalmi korszakokról alkotott, az elemzések elméleti háttérét adó koncepciójának is alapját képezik. Az ő irodalomtörténeti korszakfogalmai szerint a modern irodalmat az választja el a hagyományostól, hogy a modern irodalmi alkotások esetében a meg-nem-értés — ahogy arra a fentebbi *Apokrif*ről szóló idézet is rávilágít — nem elsősorban a befogadói kompetencia hiányát jelenti, hanem a művek lényegéhez tartozik, s mindez összefügg a 20. századi világ- és léttapasztalattal. Ez azonban csak részben jelenti a világ és a létezés megérthetlenségét, bár Beney gondolkodásmódjában kiemelt szerep jut a holocaust eseményének, mely — túllépve a történelmi esemény tényyszerűségén — egyetemes érvénnyel nyilatkoztatta ki a világ abszurditását. Van továbbá egy mélyebb, bár ezzel szorosan összefüggő aspektusa is Beney Zsuzsa költészettanának: a modern líra ugyanis eszerint a kimondhatatlan kimondására törekszik, illetve — az olvasói tapasztalat alkotói oldalon tételezett analógiájaként — a kimondhatatlanság kudarcáról ad hírt.

Mindez két további lényeges következménnyel jár: egyrészt a transzcendencia tapasztalatának a középpontba állításával, másrészt a transzcendenciáról való beszéd poétikai lehetőségeit adó metafora elméletének a kidolgozásával. A transzcendencia problematikájához nem a művek vallásos tematikája iránti érdeklődés vezeti Beneyt, bár tagadhatatlan, hogy életművének egy jelentős és irodalomtudományi szempontból is mindenképpen figyelemre méltó részét teszik ki József Attila kései istenes verseinek elemzései, összekapcsolva az ártatlanság-bűn-büntetés témájával. De meghatározó szempontja ez Pilinszky-értelmezéseinek, s Radnóti esetében a zsidó és a keresztény hagyományhoz való viszony vizsgálatának is. A transzcendencia a létnek az a vonatkozása, mely túlmutat, a szó eredeti jelentéséből kiindulva: átlép az emberi létező határain, abban az értelemben, ahogy ezt a fogalmat Heidegger használja: „A lét mint a filozófia alaptémája nem egy létező neme, s mégis minden létezőre vonatkozik. »Egyetemességét« magasabban kell keresnünk. A lét és lét-struktúra túl van minden létezőn és egy létező meghatározottságán. *A lét teljességgel transzcendens*. A jelenvalólét létének transzcendenciája

“Martin Heidegger:
Lét és idő. (Ford. Vajda
Mihály, Angyalosi
Gergely, Bacsó Béla,
Kardos András, Orosz
István.) Osiris, Budapest,
2001², 55.

kitüntetett transzcendencia, amennyiben a legradikálisabb *individuum* lehetősége és szükségszerűsége rejlik benne.”⁴ Beney felfogása szerint azonban — bár talán ebből a szempontból sem áll túl messze Heidegger felfogásától — mindig van valami az ekképpen értett létben, ami a nyelv fogalmi készletével kifejezhetetlen, s amiről csak a költészet képei, metaforái adhatnak hírt.

A létező és a létezőn túli kettősége adja ennek a szemléletmódnak az alapját. Az emberi létező nézőpontjából a létben túli vagy a halál, vagy Isten képzetéhez kapcsolódik. Miként József Attila kapcsán megjegyzi Beney: „Az, ami a halál képzetében megjelent, sejtésünk szerint nagyon közel áll ahhoz, amit általában a transzcendencia élményének szoktak nevezni — annak vallásos vagy szakrális konnotációi nélkül —, mégis, tartalmazva a fogalommal kapcsolatos vallásos és szakrális asszociációkat” (*József Attila halála*). Beney esszéit olvasva valamennyi életmű esetében erre az ontológiai tapasztalatra épített kettőségek számtalan alakváltozatait figyelhetjük meg. Weöres költészete kapcsán: égi és földi, férfi és nő, fent és lent; Radnótinál: zsidó és magyar, zsidó és keresztény, életvágó és halálfélelem; Pilinszkynél: áldozat és bűnös. Ennek az alapvető kettőség-tapasztalatnak ha nem is eredője, de egészen biztosan megerősítője József Attila költészetével és lelki alkatával való elmélyült foglalkozás. Bevallom őszintén: a magam irodalomértésétől kissé idegen a verseket a költő életrajzi adataival, esetleg pszichés betegségeivel magyarázni. Mégis figyelemre méltónak és a költészettörténeti vizsgálódás határain túlmutatónak gondolom azt, ahogy az életrajztól elszakadva József Attila és Pilinszky esetében Beney a skizofréniát mint alapvető, az egységes identitás eszményét megrendítő 20. századi léttapasztalatot tételezi: „Ha e kettőséget nem a patológia, hanem a létezés legmélyebb átérzésének szintjén fogjuk fel, érthetővé lesz az, hogy József Attila létállapotát leginkább mint ontológiai skizofréniát értelmezhetjük: a létezés átélésének meghasadottságát” (*Medáliák: Vázlat*).

A meghatározó kettőség azonban a szavak által artikulálható lét és a kimondhatatlan, létezőn túli lét szembeállítás, mely, ha nem is szükségszerűen, de az európai gondolkodás folyamatira érzékeny értelmező számára érthetően vezet el a zsidó-keresztény hagyományhoz, az Istenről való beszéd problematikájához. Csakúgy, mint ahogy a fentebb említett nyelvi paradoxonokban megnyilatkozó kettőségek elvezetnek a metafora poétikájának kérdéséhez. Ez a hagyományos trópus is magában rejtja ugyanis egyrészt az azonosító és azonosított kettőségét, másrészt e kettő kapcsolatának a logika racionalizmusán túllépő szemantikai paradoxitását. Beney metafora-értelmezésében azonban nem az eddig megnevezetlen megnevezésére kerül a hangsúly, hanem a kimondhatatlan gondolat kimondásának aktusára. A metafora tehát nem egy új jelentés rögzítését jelenti, hanem a meghatározhatatlanságnak a (posztmodern) kifejeződését. Weöres *Téli reggel* című versének szép, s teopoétikai érvényű gondolatai világítanak rá ennek a metafora-konceptiójának

a lényegére: „A benne rejlő transzcendencia lényege a folytonos átmenetiség, a lebegés a kimondhatatlan és ennek kimondása között, a kimondás végtelen rejtélyessége, mely mindig rést nyit, mindig bepillantást enged a láthatóból a láthatatlanba, a látható körülírtságából, behatároltságából a láthatatlan határtalanságába. Az ismert világból az örökké tartó megismerhetetlenségbe. A transzcendencia megnyilvánulása (mint poétikai aktus) elsősorban a metafora jelenségében lesz nyilvánvalóvá. (A metafora kifejezésen itt nem a hagyományos stilisztikai meghatározást értjük.) Végtelenül vékony fonál, mely a kimondhatatlan és képből kifejezett megfelelője között feszül, sem itt, sem ott, két part között a tér nélküli távolságban. A metafora helye a lélekben és a szóban ez a tér nélküli tér, a meghatározhatatlanság és a benne alakot öltő képek, a semmivel átítatott lét és a léttel átítatott, valóságként érzékelt világ között. Hídjának egyik támasztéka láthatatlan és ezért kimondhatatlan, a másik az a kép, amit a világ valóságosságából természetes evidenciával ismerünk” (*A köztes és a beteljesedett: Weöres Sándor Téli reggel*).

*

Beney Zsuzsa évtizedekig nem volt „főállású” irodalmár, nem kényszerült rá, hogy hatalmi, ideológiai és intézményi elvárásoknak meg kelljen felelnie, s talán az sem véletlen, hogy az ötvenes évek végétől a hetvenes évekig irodalmi esszéi szinte kizárólag a Vigiliában jelentek meg, mely haláláig rendszeres publikációs fóruma maradt. Később, a kilencvenes évektől egyetemi tanárként elemzéseinek megközelítésmódja, nyelvezete, fogalomhasználata professzionalizálódik, de sohasem az aktuális irodalmi, irodalomtudományi divatoknak engedve, sokkal inkább életművének öntörvénye szerint koncentrálódik figyelme a kiválasztott irodalmi, s különösen életművének utolsó évtizedében az irodalom szféráján túlmutató problémákra. Ekképpen mélyül el egy-egy költői életmű, egy-egy mű esetenként önkorrekciókra épülő értelmezése. Beney irodalmi esszéit olvasva fokozatosan lesz egyre egyértelműbb: Weöres Sándor, Radnóti, Pilinszky vagy József Attila verseinek értelmezése során Beney saját írói, költői, irodalomértői létének kérdéseire kereste a választ. Elemzéseinek igazi tétje — túl a művek *elérhetetlen jelentéséhez* való közelebb jutáson — az önmegértés volt, annak teljes tudatában: ahogy a műalkotások jelentése is kimeríthetetlen, úgy önmagunk megértése is mindig csak részleges marad. Költészete, költészettel való foglalkozása így mindig is a lét és önmaga létezésének a megértését célozta.

Az irodalom tehát — az értelmezői életmű végkifejlete felől nézve — mégis *létkérdés* volt Beney Zsuzsa számára.